

„LIETUVIŲ TAUTOSAKOS
KŪRINIŲ PRASMĖS“, ARBA
KO MUS MOKO FOLKLORAS

Folkloristės Bronislavos Kerbelytės pernai išėjusi monografija *Lietuvių tautosakos kūrinų prasmės*¹ apibendrina ilgametės Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto darbuotojos, Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedros profesorės kelių pastarųjų dešimtmečių mokslinius tyrimus ir svariai papildo daugiau kaip dviejų dešimčių įvairių B. Kerbelytės knygų (monografijų, katalogų, tautosakos rinkinių, chrestomatijų) sąrašą.

Monografiją sudaro pratarinė, įvadas, devynios dėstymo dalys, skaidomos į smulkesnius skyrius bei poskyrius, literatūros ir šaltinių sąrašai, taip pat santrauka anglų kalba. Pasak autorės, ši knyga – tai bandymas „pristatyti lietuvių tautosakos kūrinių – ypač pasakų ir sakmių – semantikos, jų raidos ir pačios sakininės tradicijos pokyčių tyrinėjimą“ (p. 7)², o sykiu „praverti duris į mūsų protėvių sukurtą“ dvasinį pasaulį, „padėti pažinti daugelį amžių kauptą gyvenimo patirtį ir puoselėtas moralines bei etines vertybes“ (p. 16).

Į monografiją sudėti tekstai, parengti pagal seniau publikuotus mokslininkės straipsnius, kuriuos ji papildė naujais duomenimis, pagilino kai kuriuos svarstymus, pateikė naujų įžvalgų ir apibendrinimų.

1 Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių tautosakos kūrinių prasmės*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2001. – 439 p.

2 Skliausteliuose nurodomas monografijos puslapis.

Vertinga, kad į ją pateko ir pagal užsienyje spausdintas, todėl galbūt Lietuvos skaitytojams sunkiau pasiekiamas publikacijas pačios autorės lietuvių kalba parengti ir praplėsti tekstai. Monografijos pagrindu tapusių ankstesnių publikacijų pirminius šaltinius nesunku surasti: nemažos skyrių ir poskyrių dalies pavadinimai sutampa ar yra panašūs su skelbtų straipsnių antraštėmis, todėl didžiumą tokios dominančios informacijos galima rasti mokslo žurnaluose paskelbtoje B. Kerbelytės darbų bibliografijoje³.

Parengti monografiją skelbtų straipsnių pagrindu gali būti ir gana rizikingas dalykas. Juk ir labai norėdamas ne visada gali atsidėti kryptingam dominančios sioresnės temos nagrinėjimui, todėl vienoje kraitėje greta gali sugulti labai įvairios problematikos tyrinėjimai, kurių sudėjimas į vieną knygą gali atrodyti dirbtinokas. Kalbant apie *Lietuvių tautosakos kūrinių prasmes*, tokio nepageidautino rezultato, manyčiau, išvengta. Pavartę knygą matome, kad nors kai kurios jos dalys ir įvairuoja apimties ir tematikos požiūriu, bet tekstai it tos tradicinio pasaulio pamiškėse išsirpusios žemuogės darniai veriasi ant ilgos

3 Išsami B. Kerbelytės darbų bibliografija iki 2005 m. paskelbta *Tautosakos darbuose* (žr. Bronislavos Kerbelytės darbų bibliografija, parengė Edita Korzonaitė ir Jūratė Šlekonytė, *Tautosakos darbai*, 2005, [t.] XXII (XXIX), p. 298–313), o 2005–2009 m. – leidinyje *Res Humanitariae* (žr. Rimantas Balsys. Kvietimas įsiklausyti į žemės tylą... (profesorės Bronislavos Kerbelytės jubiliejus), *Res Humanitariae*, 2010, Nr. VII, p. 285–289).

folkloristinės problematikos smilgos. Taigi tyrinėtojai pavyko medžiagą sugrupuoti taip, kad monografija iš esmės atrodo kaip užbaigtas ir vientisas veikalas, jos struktūra yra nuosekli ir apgalvota. Gal kiek akis kliūva už tiktai iš poros skyrių sudarytos pasakutinės, devintosios, knygos dalies, skirtos dviejų tyrinėtojų (V. Proppo ir A. J. Greimo) interpretacijoms vertinti. Manding, ją būtų buvę galima prišlieti prie pirmosios monografijos dalies (žinoma, pakoregavus jos pavadinimą), nes joje taip pat aptariamas kai kurių autorių įnašas į folkloristiką. Taip pat neabejotina, kad pati autorė savo pasirinktą knygos dalių struktūrą galėtų pagrįsti ne mažiau motyvuotai.

Atsivertę šią monografiją, peržvelgę turinį, galime numanyti, kokius savo tyrinėjimus mokslininkė laiko vertingiausiais, kas jai pačiai atrodo svarbu ir reikšminga iš jos darbų folkloristikos srityje. O nuveikta iš tiesų daug. Pastarieji keli dešimtmečiai profesorės gyvenime buvo bene patys produktyviausi, kai ne tik nemažai atlikta mokslo tiriamojo darbo baruose, bet ypač daug laiko ir širdies atiduota akademinėi veiklai: dėstyta bakalaurams, magistrams, vadovauta doktorantams.

Šio svarbaus B. Kerbelytės mokslinės biografijos etapo pradžios ženklų laikytina 1991 metais rusų kalba išleista monografija *Pasakų struktūrų ir semantikos istorinė raida*⁴, kurioje tyrinėtoja pristatė ir pagrindė savo sukurtą struktūrinę-semantinę folkloro tekstų analizės ir aprašymo metodiką, pateikė semantinės interpretacijos taisykles ir aprašymo žodyną. Šios metodikos privalumus, iliustruodama konkrečių tautosakos kūrinių struktūrinę-semantinę analizę, profesorė nenuilsdama aiškino ir daugelyje vėliau pasirodžiusių gausių mokslo publi-

4 Bronislava Kerbelite. *Историческое развитие структур и семантики сказок: На материале литовских волшебных сказок*, Вильнюс, 1991.

kacijų. Struktūrinė-semantinė klasifikacija paremtas ir B. Kerbelytės parengtas fundamentinio *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo* keturtomis⁵, taip pat lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogai rusų ir anglų kalbomis⁶. Šio metodo procedūros plačiai taikomos ir aptariamoje monografijoje, todėl prieš ją skaitant reikia būti bent šiek tiek susipažinus su pagrindiniais jo principais. Išsamiai jiems aptarti skirtas vienas knygos pirmosios dalies skyrius (p. 29–44), o sakmių klasifikavimo niuansai dar aptarti ir penktosios dalies poskyriuose (p. 199–207).

Akivaizdu, jog B. Kerbelytei būdingas ir nuodugnus kitų folkloristų teorijų ir tautosakos klasifikavimo sistemų išmanymas. Argumentuotos jos išvalgos apie neretai kitų tyrinėtojų nekritiškai naudojamas Antti Aarne's ir Vladimiro Proppo pasakų klasifikavimo sistemas (p. 18–28) iš tiesų yra vertingas įnašas į folkloristikos metodologijų tyrimo istoriografiją. Tik gerai išnagrinėjusi kitų klasifikacijų privalumus ir trūkumus profesorė galėjo pati sukurti įvairius tautosakos niuansus atskleidžiančią struktūrinę-semantinę tekstų analizės metodiką.

5 Bronislava Kerbelyte. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. 1: *Pasakos apie gyvūnus. Pasakėčios. Stebuklinės pasakos*, Vilnius, 1999; t. 2: *Pasakos-legendos. Parabolės. Novelinės pasakos. Pasakos apie kvailį velnią. Buitinės pasakos. Melų pasakos. Formulinės pasakos. Pasakos be galo*, Vilnius, 2001; t. 3: *Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavimai. Legendos*, Vilnius, 2002; t. 4: *Pasakojimai. Anekdotai. Oracijos*, Kaunas, 2009.

6 Bronислава Кербелите. *Типы народных сказаний: Структурно-семантическая классификация литовских этиологических и мифологических сказаний и преданий = The Types of Folk Legends: The Structural-Semantic Classification of Lithuanian Legends*, Санкт-Петербург, 2001, p. 608; Bronислава Кербелите. *Типы народных сказок: Структурно-семантическая классификация литовских народных сказок*, т. 1–2, Москва, 2005.

Pasak B. Kerbelytės, taikant šį metodą, visų pirma atsižvelgiama į folkloro kūrinių struktūrinius ypatumus ir vidinį semantinį tekstų turinį, o išoriniai panašumo požymiai laikomi antriniais. Gilindamasi į sudėtingos struktūros pasakojamojo folkloro kūrinius, B. Kerbelytė nustatė, kad jie sudaryti iš smulkesnių hierarchiškai tarp savęs susijusių struktūrinių elementų – elementariųjų siužetų (ES), kurie gali gyvuoti ir kaip savarankiški kūriniai. Kiekvieno ES struktūrai yra būtini trys elementai: pradinė situacija, herojaus akcija (herojaus ir antipodo veiksmai) ir rezultatas. Tiems ES, kuriuose vaizduojamas herojaus išmėginimas, būtina dar viena akcija – liepimo. Herojumi laikomas tas veikėjas, kurio likimu domimasi ES kontekste, o personažas, su kuriuo susiduria herojus, vadinamas antipodu.

Struktūrinė-semantinė klasifikacija yra bendra visiems folkloro žanrams, todėl tam pačiam teksto struktūriniam-semantiniam tipui priklauso tie visų pasakojamosios tautosakos žanrų kūriniai, kurių svarbiausieji ES yra giminingos semantikos (tai yra priskiriami tam pačiam ES tipui). Taigi tam pačiam tipui priklausantys tekstai gali skirtis tiek struktūrų (makrostruktūros), tiek turinio atžvilgiu. Šitaip paaiškėja, kad giminingi tekstai nebūtinai yra panašūs išoriškai, o išoriškai panašūs nebūtinai yra giminingi. Pasak B. Kerbelytės, tokia naratyvų klasifikacija atveria naujas vieno žanro kūrinių bei tarpžanrinio gretinimo galimybes. Be to, remiantis struktūrine-semantine metodika, aiškiau apibrėžiami pasakojamosios tautosakos kūrinių ir nesiužetinio folkloro (tikėjimų bei papročių) lyginimo kriterijai. Pastebėta, jog, pavyzdžiui, mitologinių sakmių herojaus-žmogaus elgesys ir tikrų apeigų dalyvių atliekami veiksmai neretai būna panašūs. Todėl sakmėje iliustruojamą situaciją galima apibendrintai išsakyti tikėjimo teiginiu ar rasti panašumų

su žodžiu išreikštu papročiu; skiriasi tik jų struktūra. Pagrindinė mitologinių sakmių paskirtis, mokslininkės nuomone, yra praktinė. Sakmėmis siekiama įtvirtinti tinkamą elgesį ir nurodyti nederamus veiksmus. Pragmatinę didaktinę paskirtį iš dalies yra išlaikiusios ir pasakos. Šios metodikos kontekste mokslininkė pasiūlo sprendimus daugeliui iki šiol tautosakos moksle aiškiai neapibrėžtų dalykų: tai, pavyzdžiui, tikslesnė tipo, kaip istoriškai kintančios kategorijos, samprata; mitologinių naratyvų sisteminimas ne pagal tenai vaizduojamas mitines būtybes, bet pagal su jomis susiduriančio žmogaus elgesį.

Monografijoje B. Kerbelytės metodologijos pagrįstumas parodomas aptariant pasakojamosios tautosakos sisteminimo ir klasifikavimo problemas (žr. pirmą dalį „Pasakų klasifikavimas“, p. 17–44), tautosakos kūrinių, tikėjimų ir papročių sąveiką (penkta dalis „Sakmių paskirtis ir semantika“, p. 199–290; šešta dalis „Senosios raštijos žinios folkloro duomenų kontekste“, p. 291–318 ir aštunta dalis „Dainų įvaizdžių prasmės“, p. 365–392), bendruosius pasakų ir sakmių turinio kaitos klausimus (trečia dalis „Pasakų sandaros ir turinio raida“, p. 95–144, ketvirta dalis „Žinios apie pasaulį ir žmogų pasakose“, p. 145–198 ir septinta dalis „Pasakojamosios tautosakos būklė ir raida“, p. 319–364), lietuvių ir kaimyninių tautų tautosakos kūrinių analogijų nustatymo galimybes (antra dalis „Kodėl skirtingų tautų pasakos panašios“, p. 45–94).

B. Kerbelytė pirmiausia žinoma kaip pasakojamosios tautosakos tyrinėtoja. Iš tiesų matyti, kad visą gyvenimą svarbiausias ir profesorės mėgstamiausias išliko klasikinės pasakų pasaulis. Pasakoms skirtos net penkios monografijos dalys. Ji analizuoja ne tik stebuklinių pasakų ypatumus, bet ir iki šiol menkesnio kitų lietuvių ty-

rinėtojų dėmesio sulaukusius pasakų žanrus, pavyzdžiui, novelines, buitines, melų, formulines pasakas, pasakas-legendas, pasakas apie kvailą velnią, aptaria jų žanrinę specifiką, personažų klases, naratyvus į darnią struktūrinę visumą neretai organizuojančią išbandymo situaciją. Tokių herojaus išmėginimą vaizduojančių elementariųjų siužetų analizė, pasak tyrinėtojos, gali padėti tiksliau nustatyti svarbiausius skirtingiems žanrams būdingus požymius, patikslinti žanrų ribas ir tiksliau diferencijuoti kūrinius, turinčius ir pasakų, ir sakmių bruožų. Antai B. Kerbelytė priėjo išvadą, jog artimės semantikos stebuklinių pasakų ir pasakų-legendų ES, kuriuose vaizduojamas herojaus išbandymas, herojaus elgesys vertinamas skirtingai. Pavyzdžiui, pasakų-legendų ES informacija apie aną pasaulį dažniausiai gaunama, kai į svetimą aplinką patekęs žmogus parodo, kad matomų objektų ar reiškinių nepažįsta. Šios aplinkybės primena mitų ypatumus, nes juose herojaus siekis gauti žinių apie mitinių būtybių sferą taip pat yra svarbesnis nei išbandymas ir bausmė už jo neišlaikymą. Panašios herojaus išbandymo situacijos vaizduojamos ir stebuklinėse pasakose, tačiau ten neišmanymą demonstruojantis personažas neišlaiko išmėginimo ir yra nubaudžiamas arba patarimų gauna tik įveikęs sunkų išbandymą (p. 113). Todėl tas stebuklines pasakas, kuriose stebimi analogiškai ES apie herojaus išbandymus pokyčiai, t. y. jų artėjimas prie mitų, kuriuose gaunama informacija apie kitą pasaulį (pvz., „Mirties pasiuntiniai“ (AT 335), „Apsilankymas mirties namuose“ (AT 332A*/ATU 332), „Tiltas į kitą pasaulį“ (AT 471)), B. Kerbelytė priskyre prie pasakų-legendų⁷.

7 Žr. B. Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. 2: *Pasakos-legendos. Parabolės*.

Ši rinktinė rodo, kad mokslininkei, kaip tikrai folkloristikos profesionalai, būdingas domėjimasis ir kitomis tautosakos sritimis. Antai aptariamų temų ir problemų gausa išsiskiria kelios sakmių analizei ir mitologijos dalykams skirtos dalys. Mokslininkę ypač traukia pasiaiškinti jau sunkiai besuprantamų, archajiškų folkloro ar mitologijos vaizdinių, kurie daugeliui gali atrodyti tik gryna meninė fantastika, prigimtį. Vertingi yra jos tyrimai, skirti mitologinių sakmių raganoms (p. 245–272), sakmėse minimų gyvūnų bendrijų vyresniesiems (p. 308–311), laiko tarpsnius įsameninančioms būtybėms (p. 312–313) aptarti. Beje, poskyriai apie gyvūnų „karalius“ ir laiko personifikacijas galėjo būti šiek tiek ilgesni, nes intriguojanti argumentacija nutrūksta skaitytojui pačioje įdomiausioje vietoje. Remdamasi etnologijos ir kultūros istorijos žiniomis, įvairių tautų tyrinėtojų įžvalgomis, operuodama lietuvių mokslininkams mažiau žinomais pavyzdžiais iš slavų folkloro ar senosios slavų raštijos, B. Kerbelytė mėgėna rekonstruoti ir pagrįsti įvairių vaizdinių sąsajas su realiai egzistavusiais papročiais ir archajiškais tikėjimais. Pavyzdžiui, labai įtikinamai mokslininkė išanalizuoja ant įvairių daiktų jodinėjančių mitologinių sakmių raganų (p. 245–272), padavimų akmenų *mokų* (p. 284–290) vaizdinius ar kalendorinėse dainose figūruojančių rožės, *grūšelės*, jovaro, devyniaragio elnio (p. 375–392) įvaizdžius. Šis daugeliui B. Kerbelytės darbų būdingas lyginamasis tyrimų pobūdis neretai yra iš tiesų svarus pagrindas jos daromoms išvadoms.

Teko įsitikinti, kad profesorė yra labai atidi tautosakos kūrinių skaitytoja, todėl

.....
Novelinės pasakos. Pasakos apie kvailą velnią. Buitinės pasakos. Melų pasakos. Formulinės pasakos. Pasakos be galo, p. 13–53.

nepakanti neargumentuotai, faktais nepagrįstai folkloro kūrinių interpretacijai, dažnai gana paprastai paaiškinamų vaizdinių perdėtam mitologizavimui. Todėl ir daugeliui monografijoje publikuojamų jos tekstų būdingas polemiskis atspalvis, kritiškas požiūris į pirmiau rašiusių tyrinėtojų darbus. Mokslininkė nepabūgsta diskutuoti tiek su folkloristikos mokslo klasikais (A. Aarne, S. Thompsonu, V. Proppu, E. Meletinskiu), tiek su XX a. lietuvių tautosakos tyrinėtojais (J. Baliu, N. Vėliumi, V. Toporovu, A. J. Greimu ir kitais). Galbūt kai kam toks B. Kerbelytės kritiškas požiūris į tiriamą objektą gali pasirodyti perdėm pozityvistinis ir racionalus, tačiau reikia pripažinti, kad tyrinėtojos nuomonė iš tiesų būna rimtai motyvuota, o argumentai įtaigūs. Lygia greta daugelyje knygos vietų prasiveržia ir autorės kalbėjimo apie tautosakos, ypač pasakų, svarbą emocionalios intonacijos. Tai atskleidžia, kad mokslininkei jos tyrimų objektas iš tiesų rūpi, jis yra artimas ir savas, kaip ir nuoširdus yra noras, kad pasakos neprarastų aktualumo ir reikšmės kaip veiksminga patirties kaupimo, saugojimo ir perdavimo priemonė, nes ir šiandien „pasakos gali būti svarbus žinių apie pasaulį, ypač apie žmogaus prigimtį, šaltinis“ (p. 14). Todėl ji stengiasi paaiškinti, kodėl pasakose yra nemažai žiaurumų, pagrįsti jų paskirtį (p. 176–186), – o juk kaip tik šis faktas nūdien dažnai pateikiamas kaip pasakų netinkamumo vaikų auditorijai motyvas. Drauge B. Kerbelytė parodo, kad pasakos, kaip „didvyriškumo ir poelgių teisingo vertinimo mokykla“ (p. 13), yra vertingesnės už žiniasklaidoje masiškai tiražuojamus populiariosios kultūros vaikams skirtus vaizdus, kuriuose „žiaurumai toli gražu ne visada motyvuoti būtinybe apsiginti, o kaltųjų bausmės neretai neadekvačios nusikaltimui“ (p. 186).

Monografijos turinys labai įvairialypis, todėl trumpoje recenzijoje išties sunku pristatyti visus joje aptariamus aspektus. Gaila, kad nėra „Išvadų“ skyriaus, kuriame būtų buvę galima dar kartą akcentuoti svarbiausius knygoje išdėstytus dalykus, apibendrinti skirtingų žanrų tyrimams skirtus skyrius. Tokios didelės apimties ir įvairios tematikos knygai gal būtų praverčiusi ir dalykinė rodyklė.

B. Kerbelytė, užaugusi kaime, vėliau dalyvavusi daugelyje folkloro ekspedicijų, galėjo pažinti dar gyvą tautosakos tradicijos versmę. Be to, sudarydama Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kartoteką ir jos pagrindu rengdama *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogą*, mokslininkė turbūt vienintelė yra prisilietusi prie tos milžiniškos Lietuvių tautosakos rankraštyno masyvo dalies – bene 85 tūkstančių pasakojamosios tautosakos kūrinių. Nuodugnus tiesioginis tautosakos pažinimas ir neabejotina mokslinė patirtis atsispindi ir profesorės monografijoje *Lietuvių tautosakos kūrinių prasmės*. Ši knyga išties yra vertinga dovana Lietuvos mokslo visuomenei ir visiems, kurie domisi mūsų folkloro savastimi.

Radvilė Racėnaitė

JAU LIKIMAS, BET DAR NE MIRTIS

Sveikinu Radvilę su pirmąja knyga¹! Vos paėmus knygą, krito į akis, kokia ji graži. Deja, tai nėra kasdienybė mūsų knygų leidyboje, nors ir turinčioje vertas tradicijas. Iš autorės sužinojau, jog tai ji pati prikalbino Arvydą Každailį leisti kny-
.....

¹ Radvilė Racėnaitė. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore: Monografija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011. – 315 p.